16/07/2019

Διωγμοί: Τέρμα Αέναης πηγής Συνέπειας και συνέχειας

/ Γνώμες

Του Νίκου Ζαχαρόπουλου, Ομοτίμου Καθηγητού ΑΠΘ

Η εμφάνιση του Χριστιανισμού σ’ έναν κόσμο που είχε παραδοθεί στον παγανισμό αναμφίβολα αποτελούσε συγκλονιστικό φαινόμενο, το οποίο δεν άργησε να γίνει αντιληπτό από εκείνους που είχαν σοβαρούς λόγους να το καταπολεμήσουν. Ο Ιουδαϊσμός, μέσα από τα σπλάχνα του οποίου είχε προέλθει ο Χριστιανισμός, το ειδωλολατρικό ιερατείο, ο φιλοσοφικός κόσμος και η πανίσχυρη κοσμική εξουσία στάθηκαν εχθρικά απέναντί του. Η έντονη αντιπαλότητα δεν περιορίστηκε στον επιθυμητό πάντοτε διάλογο, αλλά βρήκε την εκτόνωσή της από τα φανατικά στοιχεία και τους αιμοδιψείς άρχοντες, καθώς και το εύκολα παρασυρόμενο πλήθος, σε απηνείς διωγμούς. Η καταπολέμηση της χριστιανικής πίστης, ως ιδέας καθώς και των οπαδών της, αυτών που έμπρακτα εφάρμοζαν στη ζωή τους τα υψηλά διδάγματά της και κυρίως αυτών που εκπροσωπούσαν τις χριστιανικές κοινότητες, τους κληρικούς των κατά τόπους εκκλησιών, πραγματοποιήθηκε με τη χρήση βίαιων μέσων, βασανιστηρίων, εξοριών και αυτού ακόμη του θανάτου. Το φαινόμενο αυτό, το οποίο κυριάρχησε κατά τους πρώτους αιώνες της εξάπλωσης του Χριστιανισμού στην αχανή Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, έμεινε γνωστό στην ιστορία με την επωνυμία διωγμοί.

Ο κατατρεγμός των Ιουδαίων κατά του Χριστιανισμού

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο Ιησούς στην επί του Όρους Ομιλία του καθόρισε την ανάγκη της απομάκρυνσης αυτών που θα γίνονταν μαθητές του από την τυπική προσήλωση στον Νόμο και τον ολοκληρωτικό προσανατολισμό τους στο Ευαγγέλιο, από μια θρησκεία φορμαλιστική σε μια πίστη ζώσα, στο πλαίσιο του πνεύματος, της ελευθερίας, του φωτός και της αλήθειας.

Του διωγμού των Χριστιανών από τους Ιουδαίους προηγήθηκε η αντίθεση του Ιουδαϊσμού προς τη διδασκαλία του Ιησού και η απόρριψή της, την οποία ως έθνος πραγματοποίησε. Την αντίθεση αυτή την παρουσιάζει η Καινή Διαθήκη και ειδικότερα ο Μάρκος στο Ευαγγέλιό του και ο Λουκάς στο Ευαγγέλιο και στις Πράξεις Αποστόλων. Αρχικά, όπως ήταν φυσικό, αυτή υποδηλώθηκε, αλλά με την πάροδο του χρόνου έγινε εντονότερη, για να φθάσει στον διωγμό του Ιησού και τη θανάτωσή του, και παρόμοια να επεκταθεί στους μαθητές του. Τα περιστατικά που υποδήλωσαν την αντίθεση, για παράδειγμα, ήταν ορισμένα θαύματα του Ιησού, όπως του παραλυτικού στην Καπερναούμ (*Μαρκ*. 2,1-12) ή η συναναστροφή του με τελώνες και αμαρτωλούς (*Μαρκ*. 2,14, *Λουκ* 7,34) ή η μη τήρηση από τον ίδιο και τους μαθητές του των διατάξεων του Νόμου περί Σαββάτου (*Λουκ.* 6,2 και 6,7 *Μαρκ*. 2,18 κ. ά.). Σοβαρή κατηγορία οι Φαρισαίοι εξύφαναν σε βάρος του λέγοντας ότι «εξέστη» (*Μαρκ.* 3,21) και θέλησαν να τον συλλάβουν ,ενώ Γραμματείς από τα Ιεροσόλυμα διατύπωσαν την άποψη ότι διακατέχεται ο Ιησούς από τον δαίμονα (*Μαρκ.* 3,22). Ο κατατρεγμός του Ιησού και το μίσος των

Ιουδαίων είχε με τη διέλευση του χρόνου αυξηθεί, οπότε της υπόθεσης Ιησούς επιλήφθηκε το Συνέδριο των Ιουδαίων, ενώ ο αρχιερέας Καϊάφας αποφάνθηκε ότι έπρεπε να προβούν στην εξόντωση του Ιησού (*Ιω.* 11,49 κ. ε.). Οι προηγούμενες απόπειρες κατά της ζωής του στη Ναζαρέτ και στα Ιεροσόλυμα (*Λουκ.* 4,30, *Ιω.* 8,59 και 10,39) δεν είχαν επιτύχει, γιατί η ώρα του μαρτυρίου του Ιησού δεν είχε ακόμη έλθει. Το μαρτύριο του Ιησού, ας σημειωθεί, ήταν εκούσιο (*Ιω.* 12,27). Οι κατηγορίες ενώπιον του Καϊάφα δεν φάνηκαν ικανές για την καταδίκη του, η καταφατική απάντησή του Ιησού όμως στο ερώτημα του Καϊάφα «συ ει ο Χριστός, ο υιός του ευλογητού;» θεωρήθηκε ικανή ως μαρτυρία για την καταδίκη του. Ύστερα από περίπαιγμα και κολαφισμούς ο Ιησούς παραδόθηκε στον Πιλάτο με την έγκριση του οποίου υπέστη τον μαρτυρικό του θάνατο.

Δεν διώχθηκε όμως μόνο ο ιδρυτής της χριστιανικής πίστης, αλλά και οι οπαδοί του. Με την Πεντηκοστή το κήρυγμα του Ευαγγελίου βρήκε ιδιαίτερη απήχηση στον λαό και η πρώτη κιόλας εκκλησία συγκροτήθηκε με τη βάπτιση, μετά το κήρυγμα του Πέτρου, 3000 ατόμων. Τη δίωξη τώρα των Χριστιανών αναλαμβάνουν οι Σαδδουκαίοι. Συλλαμβάνονται οι Απόστολοι και φυλακίζονται. Με θεία επέμβαση απελευθερώνονται από τη φυλακή και αμέσως συνεχίζουν το κηρυκτικό έργο τους στον ναό. Κατά τις διώξεις γίνεται εμφανής η δύναμη του Θεού, η οποία προστατεύει, παραμυθεί ή προσφέρει δύναμη θαρραλέας αντιμετώπισης του μαρτυρίου. Επαναλαμβάνεται όμως η σύλληψή των μαθητών, οπότε δικάζονται, απειλούνται με θάνατο, αν δεν παύσουν να κηρύττουν στο όνομα του Ιησού, και, αφού μαστιγώνονται, αφήνονται ελεύθεροι. Αυτές οι ενέργειες των Ιουδαίων δεν αποτελούν παρά μόνο το πρελούντιο των από μέρους τους διώξεων των Χριστιανών που έλαβαν χώρα περί το έτος 30. Ακολουθεί η δίωξη και ο θάνατος του διακόνου Στέφανου, με «συνευδοκούντα τη αναιρέσει» τον Σαούλ-Παύλο, οποίος «ελυμαίνετο την εκκλησίαν». Οι Χριστιανοί διασκορπίζονται, ενώ περί το 42 ή 44, επί Ηρώδη του Αγρίππα, γιου του Αριστόβουλου και της Βερενίκης, ο οποίος έδειξε ιδιαίτερη συμπάθεια προς τους Ιουδαίους και διάθεση για τήρηση του νόμου τους, εγέρθηκε νέος διωγμός, κατά τον οποίο έχασε τη ζωή του ο Ιάκωβος Ζεβεδαίου, ο αδελφός του Αποστόλου Ιωάννη, και δυο δεκαετίες μετά (62) δια μαχαίρας ο πρώτος επίσκοπος Ιεροσολύμων, ο αδελφόθεος Ιάκωβος επί αρχιερέα του «θρασύ» και «τολμητή» Σαδδουκαίου Άνανου (Ευσ., *Εκκλ. Ιστ.* ΙΙ,ΚΓ΄, PG 20,196Β κ.ε.). Με το έτος 70 και την ολοσχερή καταστροφή της Ιερουσαλήμ και του ναού εκ θεμελίων, η δύναμη των Ιουδαίων έχει εξουθενωθεί, οπότε δεν υπάρχει η δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών από μέρους τους για διωγμούς. Παρά το γεγονός όμως αυτό, όπου οι κοινότητές τους διατηρούν κάποια δύναμη, εξωθούν τις αρχές σε διωγμούς, όπως έγινε επανειλημμένα με τις διώξεις του Αποστόλου Παύλου στις πόλεις Δαμασκό, Αντιόχεια Πισιδία, Ικόνιο, Λύστρα, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Κόρινθο κ. ά και

στη συνέχεια σ’ ολόκληρη την αυτοκρατορία. Σύμφωνα με μαρτυρία του Ιουστίνου (*Διάλ. προς Τρύφωνα* 17, PG 6,513A) μεταξύ των μέτρων που έλαβαν οι Ιουδαίοι κατά των Χριστιανών ήταν και η αποστολή εκλεκτών μελών της κοινότητάς τους, των Ιεροσολύμων, προς όλες τις περιοχές της γης, για να διακηρύξουν ότι οι Χριστιανοί ανήκουν σε αίρεση αθέων, κατασυκοφαντώντάς τους ποικιλοτρόπως. Από την πλευρά τους οι Χριστιανοί, καθόλο το διάστημα αυτό, έδειξαν την καλή τους διάθεση έναντι του Ιουδαϊσμού, επιχειρώντας να πείσουν τους οπαδούς του ότι ο αναμενόμενος από μέρους τους Μεσσίας ήταν ο Ιησούς.

Οι Ιουδαίοι πολέμησαν τη χριστιανική πίστη και, στο μέτρο των δυνατοτήτων τους, δίωξαν τους Χριστιανούς, πιστεύοντας ότι καταστρατήγησαν τον Νόμο τους, δεν τήρησαν δηλαδή τις διατάξεις περί Σαββάτου, εορτών και νηστειών, ότι ακόμη εξαπάτησαν τον λαό με μαγείες και γοητείες και με τη δήθεν ανάσταση του Ιησού, ενώ οι μαθητές του είχαν προβεί στην κλοπή του σώματός του, και τέλος ότι στρέφονταν κατά της έννομης τάξης της αυτοκρατορίας, μη μετέχοντας στις δημόσιες θυσίες. Αναμφίβολα οι πρώτες αυτές κινήσεις των Ιουδαίων κατά των Χριστιανών διέγειραν το ενδιαφέρον και την αντίδραση, μέχρι σημείου έχθρας, των πολιτικών ρωμαϊκών αρχών και συγχρόνως των φιλοσοφικών κύκλων, χωρίς να μείνει, βέβαια, εκτός του επηρεασμού αυτού και το ανώνυμο πλήθος.

Καταπολέμηση των ιδεών του Χριστιανισμού, απηνείς διώξεις των Χριστιανών

Έχει επιτυχημένα λεχθεί πως η ρωμαϊκή αυτοκρατορία υπήρξε ταυτόχρονα η πατρίδα αλλά και ο διώκτης του Χριστιανισμού. Μετά τους πρώτους διωγμούς που ξεσήκωσαν κατά τόπους οι Ιουδαίοι, συμπράττοντας ενίοτε με τις πολιτικές αρχές και τον όχλο, έκανε την εμφάνισή της η περίοδος των σκληρών και απάνθρωπων διωγμών των Χριστιανών με οργανωμένες ενέργειες της ρωμαϊκής πολιτείας.

Σύμφωνα με την παράδοση ο Απόστολος Παύλος μαρτύρησε με αποκεφαλισμό το έτος 64 στη Via Ostia. Η παράδοση συνδυάζει το μαρτύριο του Παύλου με εκείνο του Πέτρου, χωρίς όμως να υπάρχουν σαφείς σχετικές μαρτυρίες κυρίως για τη διαμονή του Πέτρου στη Ρώμη, τον μαρτυρικό του θάνατο και την από μέρους του ίδρυση εκεί της Εκκλησίας. Το μαρτύριο αυτό του Παύλου και του Πέτρου συμπίπτει με την εποχή του Νέρωνα (54-68).

Ο διωγμός που αμέσως ακολούθησε την πυρκαγιά της Ρώμης αναμφίβολα σχετίζεται με τις βαριές κατηγορίες που είχαν εξυφανθεί κατά των Χριστιανών. Οι κατηγορίες, βέβαια, αυτές δεν πρέπει να κυκλοφορούσαν στη Ρώμη για πρώτη φορά και, από όσα σημειώνουν οι Τάκιτος και Ιουστίνος, απηχούσαν τη γενικότερη γνώμη που είχαν για τους Χριστιανούς οι ειδωλολάτρες. Ο λαός χαρακτήριζε τους

Χριστιανούς ως αθέους, που λάμβαναν μέρος σε θυέστια δείπνα, ενώ πίστευε ακόμη ότι ανάμεσά τους λάμβαναν χώρα οιδιπόδειες μίξεις και ότι οι Χριστιανοί προέβαιναν και σε κανιβαλισμούς. Παρά το γεγονός αυτό, γενικός διωγμός μέχρι την εποχή του Νέρωνα δεν μαρτυρείται στην ιστορία. Σ' αυτό συνηγορεί η περίπτωση του έπαρχου Πλίνιου του νεότερου , ο οποίος, έχοντας σταλεί στις αρχές του 2ου αι. ως ειδικός απεσταλμένος του αυτοκράτορα στη Βιθυνία της Μ. Ασίας, δηλαδή ως legatus caesaris, αφού συγκέντρωσε λεπτομερείς πληροφορίες για τους Χριστιανούς, τις μετέφερε με επιστολή του στον αυτοκράτορα Τραϊανό, από τον οποίο ζητούσε οδηγίες για τον τρόπο που έπρεπε να αντιμετωπιστεί στον θρησκευτικό τομέα το νέο αυτό φαινόμενο. Σαφές επομένως καθίσταται ότι μέχρι τότε δεν είχαν καθοριστεί επακριβώς τα μέτρα που όφειλαν να εφαρμόζονται στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία έναντι των Χριστιανών. Ο διωγμός του Νέρωνα ίσως αποτέλεσε την πρώτη οργανωμένη αντιμετώπιση της νέας πίστης και των μελών της συσσωμάτωσης των Χριστιανών.

Μαρτυρίες σχετικές με τον διωγμό του Νέρωνα έχουμε από την *Α΄ Επιστολή Κλήμεντος προς Κορινθίους*, από τον Σουετώνιο, τον Μελίτωνα Σάρδεων, τον Τάκιτο, ο οποίος και παρέχει τις περισσότερες λεπτομέρειες. Το θέμα του διωγμού επί Νέρωνα ορθά έχει συνδυασθεί με την πυρκαγιά της Ρώμης. Έχει σημειωθεί με επίταση από τους αρχαίους συγγραφείς και διερευνηθεί από τους μεταγενέστερους και μέχρι αυτούς της εποχής μας ερευνητές. Έχει εγερθεί όμως μεγάλη συζήτηση με την αναζήτηση του υπευθύνου της εγκληματικής πράξης της καταστροφής της Ρώμης. Οι απόψεις διαφέρουν μεταξύ τους. Η υποψία για συνέργεια των Χριστιανών τονίζεται από τον παγανιστικό κόσμο, ενώ, σύμφωνα πάντοτε με τις αρχαίες μαρτυρίες, το γεγονός χαρακτηρίστηκε ως τυχαίο, η επίταση και επέκταση του οποίου αποδόθηκε στον Νέρωνα ή τέλος ως πράξη της οποίας η ιδέα υπήρξε σύλληψη του αρρωστημένου νου του αυτοκράτορα Νέρωνα.

Η πυρκαγιά είχε επισυμβεί τον Ιούλιο του 64 και αποτέφρωσε αρκετές συνοικίες της Ρώμης. Αν ληφθεί υπόψη ότι υπεύθυνος ήταν ο Νέρωνας, εναντίον του οποίου υπήρξε κατακραυγή, τότε ως συνέπεια φαίνεται εύλογο να ήρθε η κατασυκοφάντηση των Χριστιανών και η συστηματική δίωξή τους. Ο Τάκιτος λέει χαρακτηριστικά ότι «έτσι για να απαλλαγεί από αυτή την κατακραυγή ο Νέρωνας παρουσίασε σαν ενόχους και τιμώρησε με τα πιο περίτεχνα βασανιστήρια μια τάξη μισητή εξαιτίας των βδελυγμών της, που καλούνται από το λαό Χριστιανοί» (Τακίτου, *Annales* XV, 44) Ο ρόλος των Ιουδαίων κατά τον διωγμό αυτόν γίνεται φανερός από μια φράση της *Α΄ Επιστολής του Κλήμεντα προς Κορινθίους* (Ε΄, PG 1,217Α κ. ε.), όπου υφίσταται αναφορά στον θάνατο των Πέτρου και Παύλου, ο οποίος αποδίδεται στη ζηλοφθονία των Ιουδαίων. Φαίνεται ότι από τον διωγμό του Νέρωνα αρχίζει να γίνεται η διάκριση των Χριστιανών από τους Ιουδαίους, ενώ

μέχρι την εποχή αυτή οι Χριστιανοί φέρονταν ως μια ιουδαϊκή αίρεση, οπότε και η υπόσταση της πίστης και λατρείας τους στο πλαίσιο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας δεν έχανε τη νομιμότητά της. Αυτή φυσικά η απώλεια νομιμότητας άρχισε να ισχύει από τον Νέρωνα και συνοψίστηκε σε μια μόνο πρόταση «non licet esse christianos» (δεν επιτρέπεται να είναι Χριστιανός).

Κατά πόσο υπήρξε κάποιος νόμος ο οποίος έθετε σε αμφιβολία το δικαίωμα του να είναι κανείς Χριστιανός έχει προκαλέσει σοβαρή συζήτηση μεταξύ των επιστημόνων. Έχει διατυπωθεί η άποψη, που φαίνεται πολύ πιθανή, ότι οι πράξεις οι οποίες υπήρχε πρόβλεψη να τιμωρούνται από τον νόμο ήταν η ιεροσυλία και το έγκλημα της έσχατης προδοσίας. Ως προς το πρώτο ήταν απαραίτητη κάποια ενέργεια θετικού χαρακτήρα με ευδιάκριτο αποτέλεσμα προσβολής του ιερού, πράγμα όμως που δεν διαπιστωνόταν σχετικά με τους Χριστιανούς. Ως προς το θέμα του εγκλήματος της έσχατης προδοσίας, που μπορούσε να στηριχθεί στο γεγονός ότι οι Χριστιανοί δεν λάμβαναν μέρος στις θρησκευτικής υφής πράξεις που συνδέονταν με τη λατρεία των αυτοκρατόρων, δεν έχουμε για τους δυο πρώτους αιώνες μαρτυρίες ότι αποτέλεσε κατηγορία κατά των Χριστιανών. Μόνο κατά τον τρίτο αιώνα ασκείται πίεση των Χριστιανών κατά τους διωγμούς να θυσιάσουν στη θεότητα του αυτοκράτορα, οπότε και η άρνηση είχε ως συνέπεια την καταδίκη. Ό,τι είχε συμβεί τότε στη Ρώμη δε φαίνεται να είχε την επέκτασή του εφαρμογής στις επαρχίες.

Κατά την περίοδο των Φλαβίων αυτοκρατόρων, Βεσπασιανού (69-79), Τίτου (79-81), Δομετιανού (81-96), οι Χριστιανοί δεν φαίνεται να έχουν τεθεί εκτός νόμου, μια που ακόμη εξακολουθεί να υφίσταται η άποψη ότι αυτοί δεν αποτελούν κάτι το ξέχωρο από τον Ιουδαϊσμό., του οποίου η θρησκεία δεν ήταν απαγορευμένη. Κατά την περίοδο αυτή γίνεται λόγος ότι η χριστιανική πίστη είχε κερδίσει ως μέλη της και άτομα που ανήκαν στην αυλή των Φλαβίων. Εξάλλου, γι' αυτή την περίοδο γνωρίζουμε ότι οι Χριστιανοί έθαπταν χωρίς ενόχληση τους νεκρούς τους στις κατακόμβες. Ο διωγμός που είχε εγερθεί κατά την εποχή του Βεσπασιανού δεν στρεφόταν κατά των Χριστιανών, αλλά κατά των Ιουδαίων. Τότε είχε καταβληθεί προσπάθεια να βρεθούν οι εναπομείναντες έκγονοι του γένους του Δαβίδ, για να εξοντωθούν, ύστερα από την καταστροφή της Ιερουσαλήμ (Ευσ., *Εκκλ. Ιστ*., ΙΙΙ,ΙΒ΄, ό. π., 248Α). Ο Βεσπασιανός, όπως παρουσιάζεται από τον Σουετώνιο (*Vita Vespasiani*), έδειχνε ιδιαίτερη ευαισθησία σ' ότι είχε σχέση με δίκες και καταδίκες των πολιτών, που ίσως ασφαλώς αφορούσαν και σε κάποιες διώξεις Χριστιανών. Πάντως, εκ του γεγονότος ότι ο Ευσέβιος (*Εκκλ. Ιστ*., ΙΖ΄, ό. π., 429Β-252Α) ως δεύτερο διωγμό αναφέρει μετά του Νέρωνα εκείνον του Δομετιανού, παρέχει τη δυνατότητα να συμπεράνουμε ότι ο Βεσπασιανός, όντας αφοσιωμένος στους πολέμους ή και για άλλους λόγους, δεν ασχολήθηκε με τη δίωξη των Χριστιανών.

Παρά ταύτα, ο διωγμός του Δομετιανού παρουσιάζεται αρκετά σκληρός και αφορούσε σε Χριστιανούς οι οποίοι φέρονταν ως απόγονοι του γένους του Δαβίδ, δηλαδή επικίνδυνοι για τον σφετερισμό της κρατικής ηγεμονίας. Εκτός αυτού, οι Χριστιανοί μη έχοντας υποχρέωση να πληρώνουν τον ειδικό φόρο που κατέβαλαν οι Ιουδαίοι, διαχώριζαν με αυτόν τον τρόπο τον εαυτό τους από εκείνους, οπότε και εύκολα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως άθεοι, μη λατρεύοντας τον Θεό των Ιουδαίων. Επί Δομετιανού η απληστία της εξουσίας οδήγησε σε διωγμό Χριστιανών για δήμευση της περιουσίας τους. Η εξορία του Ευαγγελιστή Ιωάννη χρονικά τοποθετείται στην περίοδο του διωγμού που είχε εγείρει ο Δομετιανός (Ευσ. , *Εκκλ. Ιστ*., ό. π. ΙΗ΄,252Α). Έτσι η Αποκάλυψη φαίνεται να έχει γραφεί κατά την περίοδο της βασιλείας του Δομετιανού, οπότε και από ορισμένους ιστορικούς και ερευνητές η αναφορά του Ιωάννη (*Αποκ*. 13,18) σε θηρίο, του οποίου το όνομα δίνεται με τον αριθμό 666, υποστηρίχθηκε ότι μπορεί να δηλώνει το όνομα του Δομετιανού. Φυσικά, με το ζήτημα αυτό της ταύτισης του αριθμού με ορισμένο πρόσωπο έχουν διατυπωθεί και πολλές άλλες απόψεις και το όλο θέμα αποτελεί ζητούμενο μέχρι σήμερα.

Μετά κάποια ανάπαυλα ως προς τους διωγμούς, που παρουσίασε η εποχή της βασιλείας του Μάρκου Κοκκήιου Νέρβα (96-98), ο οποίος με νόμο κατάργησε τις ποινές που επέβαλε ο Δομετιανός και απαγόρευσε τις συκοφαντικές κατηγορίες

κατά των Χριστιανών, επί βασιλείας του Τραϊανού (98-117) νέο κύμα διωγμών έπληξε τους Χριστιανούς. Ο άριστος στρατηγός και επιτυχημένος στη διοίκηση του κράτους Τραϊανός, κινούμενος από φόβο μήπως με τη μεγάλη αύξηση των Χριστιανών ξεσπάσει από μέρους τους επανάσταση και προκειμένου να διαφυλάξει την αποκατάσταση που έφερε ο ίδιος των αρχαίων ρωμαϊκών ηθών, κατά τα τέλη του 111 και τις αρχές του 112, με δικαιολογία ότι οι Χριστιανοί παρέβαιναν τον νόμο περί εταιρειών, ξεσήκωσε σκληρό εναντίον τους διωγμό. Η αλληλογραφία του Πλίνιου νεότερου με τον αυτοκράτορα, αν και λανθασμένως αμφισβητήθηκε η γνησιότητά της από ορισμένους, παρέσχε πολλές αξιόλογες πληροφορίες σχετικά με το καθεστώς των Χριστιανών αλλά και τα μέτρα που είχαν εναντίον τους ληφθεί (Βλ. Επιστολή του σε μετάφραση στο Αγουρίδης Σ., *Ο χαρακτήρ των πρώτων κατά της Εκκλησίας διωγμών …*, Θεσσ. 1971, 279-281). Σύμφωνα με την απάντηση του Τραϊανού προς τον Πλίνιο, ο τελευταίος ορθώς έλαβε ορισμένα μέτρα, όπως ότι α) δεν έπρεπε αυτεπάγγελτα να διώκονται οι Χριστιανοί, β) έπρεπε κατά τις δίκες να λαμβάνονται υπόψη τα ελαφρυντικά που αποδεδειγμένα υπήρχαν, γ) αν ο Χριστιανός προέβαινε σε άρνηση της χριστιανικής ιδιότητάς του, δεν θα υπέπιπτε σε καταδικαστική απόφαση και δ) δεν θα γίνονταν αποδεκτές οι ανώνυμες καταγγελίες. Είναι φανερό από την Επιστολή του Πλίνιου ότι οι Χριστιανοί διώκονταν και τιμωρούνταν και μόνο με βάση το όνομά τους (nomen ipsus), το όνομα Χριστιανός. Παρά τα ευνοϊκότερα μέτρα του Τραϊανού κατά τη δίωξη των Χριστιανών, εξαιτίας του φανατισμένου όχλου, οι Χριστιανοί υπέστησαν, και κατά την περίοδο αυτή, σοβαρούς διωγμούς και πολλοί ήταν εκείνοι οι οποίοι μαρτύρησαν για την πίστη του Χριστού.

Οι διατάξεις που απέστειλε ο Τραϊανός προς τον Πλίνιο ήταν απλές οδηγίες του αυτοκράτορα, οι οποίες, βέβαια, δεν είχαν γενικό χαρακτήρα νόμου. Αυτές όμως αργότερα εκδόθηκαν και αποτέλεσαν αφορμή για ομοιόμορφη αντιμετώπιση των Χριστιανών από τις κρατικές αρχές. Οι αυτοκράτορες που ακολούθησαν εξέδωσαν διατάξεις, οι οποίες όμως δεν παραμέρισαν και εκείνες του Τραϊανού. Ο Αδριανός έδωσε οδηγίες, ύστερα από αίτημα του Σερήνιου Γρανιανού, που δεν διέφεραν από εκείνες του Τραϊανού. Την Επιστολή διέσωσε ο Ευσέβιος (*Εκκλ. Ιστ*. IV, Η΄, ό. π., 325Β κ. ε.). Η επανάσταση όμως των Ιουδαίων εναντίον των Ρωμαίων, με αρχηγό τον Βαρ Κόχβα, παρόλο που οι Χριστιανοί δεν τον ακολούθησαν στην ενέργειά του αυτή, έδωσε αφορμή για δίωξη και των Χριστιανών. Οι Χριστιανοί του Ελλαδικού χώρου, κατά την περίοδο αυτή, υπέστησαν τα δεινά του διωγμού. Τότε ο επίσκοπος Αθηνών Κορδάτος και ο Αθηναίος φιλόσοφος Αριστείδης συνέταξαν λαμπρές *Απολογίες* υπέρ των Χριστιανών. Το ίδιο έπραξε και ο Ιουστίνος κατά την περίοδο της βασιλείας του Αντωνίνου (138-161), περίοδο κατά την οποία υπέστη το μαρτύριό του ο επίσκοπος Σμύρνης, άγιος Πολύκαρπος. Επί Αντωνίνου, παρά το γεγονός ότι ίσχυσαν οι διατάξεις των Τραϊανού και Αδριανού, εντούτοις, εξαιτίας

του φανατισμένου πλήθους, και πάλι υπέστησαν τα δεινά ανηλεούς διωγμού οι Χριστιανοί. Το ενδιαφέρον των μελετητών των διωγμών έχει στραφεί στις δυο *Απολογίες* του Ιουστίνου, από τις οποίες οι ερευνητές αρύονται αξιόλογες πληροφορίες και οδηγούνται σε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τη ζωή και τα μαρτύρια των Χριστιανών.

Ο Χριστιανός φιλόσοφος Ιουστίνος έδωσε τη δική του μαρτυρία υπέρ της χριστιανικής πίστεως, σε αντίθεση με τους φιλοσόφους οι οποίοι στάθηκαν κατά κανόνα άντικρυς προς τον Χριστιανισμό. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος (161-180).

Οι φιλόσοφοι, αρχικά, δεν έστρεψαν το ενδιαφέρον τους, κατά την εξέταση των σημαντικών ζητημάτων της ζωής, προς τον Χριστιανισμό. Θα έλεγε κανείς ότι περιφρόνησαν τη νέα αυτή διδασκαλία και τους οπαδούς της. Οι Χριστιανοί γι' αυτούς, αν κρίνουμε και από τη στάση των Αθηναίων στο κήρυγμα του Παύλου, ήταν δεισιδαίμονες, αν και συγχρόνως τους θεωρούσαν ως ζηλωτές της αρετής. Σύμφωνα με το*Περί Περεγρίνου τελευτής* διήγημα του Λουκιανού επέδειξαν την περιφρόνησή τους προς αυτούς. Ο Μάρκος Αυρήλιος ως στωικός φιλόσοφος θεωρούσε την εμμονή των Χριστιανών στην πίστη αποτέλεσμα ισχυρογνωμοσύνης και την προθυμία τους να οδηγηθούν στο μαρτύριο θεατρινισμό (Μάρκ. Αυρηλ., *Εις Εαυτόν*,11,3). Η στάση των φιλοσόφων έναντι του Χριστιανισμού, από τη στιγμή που αντιμετωπίστηκε ως φιλοσοφική διδασκαλία, υπήρξε από ορισμένους ευνοϊκή, ενώ από τους περισσότερους δυσμενής. και τούτο εξαιτίας της σοβαρής απώλειας μαθητών τους με υπαιτιότητα τη χριστιανική διδασκαλία. Κύριος λόγος της αρνητικής στάσης τους έναντι του Χριστιανισμού ήταν η αδυναμία τους να αποδεχθούν ορισμένα πιστεύω του, όπως το περί ενανθρωπήσεως δόγμα, το περί αναστάσεως κ.ά. Ο Κέλσος είδε με ανησυχία τη διάδοση του Χριστιανισμού και για τον λόγο αυτόν έγραψε σύγγραμμα με τίτλο ο *Αληθής Λόγος*, του οποίου μέρος διασώθηκε από την πολεμική που άσκησε σ' αυτό ο Ωριγένης στο δικό του σύγγραμμα με τίτλο *Κατά Κέλσου*. Παρόμοια κίνηση έκανε και ο φιλόσοφος Πορφύριος με το έργο του*Κατά Χριστιανών* (περί το 270), κατηγορώντας τους Χριστιανούς ως περιφρονητές της πατρώας θρησκευτικής κληρονομιάς και υποστηρικτές των Ιουδαϊκών μυθευμάτων.

Μετά τον Μάρκο Αυρήλιο (161-180), ακολούθησε ο Κόμμοδος (180-192), που φάνηκε κάπως ευμενής προς τους Χριστιανούς, ίσως επηρεασμένος και από την ευνοούμενή του Μαρκία, η οποία κατόρθωσε και να απελευθερώσει Χριστιανούς από τα καταναγκαστικά έργα σε μεταλλεία. Ο διάδοχός του, Σεπτίμιος Σεβήρος, εξέδωσε και διάταγμα κατά των Χριστιανών, με το οποίο θέλησε να ανακόψει τη διάδοση του Χριστιανισμού. Ο Ευσέβιος (*Εκκλ. Ιστ.*,VI, Δ΄, ό. π., 532A-B) κάνει λόγο

για μάρτυρες της εποχής αυτής, μεταξύ των οποίων ήταν ο πατέρας του Ωριγένη και οι Λεωνίδης, Πλούταρχος, δυο Σερήνοι, Ηρακλείδης, Ήρωνας, Ηραΐδα, Παταμίαινα μαζί με τη μητέρα της Μαρκέλλα, καθώς και ο Βασιλείδης. Η εξάπλωση του διωγμού αυτού στην Αφρική είχε ως συνέπεια την εμφάνιση των «πεπτωκότων» (lapsi), ζήτημα που απασχόλησε σοβαρά την εκκλησία. Μεταξύ αυτών που μαρτύρησαν στην Αφρική συγκαταλέγεται η Αγία Περπέτουα. Κατά την περίοδο αυτή αναδείχθηκε και το θέμα του δικαιώματος της εκκλησίας να διατηρεί περιουσία, την οποία αποκτούσε από δωρεές κυρίως ευκατάστατων πιστών της. Ο Τερτυλλιανός θέλοντας να προασπισθεί τους διωκόμενους Χριστιανούς της Αφρικής έγραψε *Απολογία* (~197), την οποία απηύθυνε στον ανθύπατο της Αφρικής και στην οποία καταγράφει τις εναντίον των Χριστιανών κατηγορίες, τις οποίες και αποδεικνύει ασύστατες, ενώ συγχρόνως παρουσιάζει την υπεροχή των Χριστιανών και των διδαγμάτων της πίστεώς τους έναντι όλων των άλλων.

Χωρίς γενικές σοβαρές επιπτώσεις σε βάρος των Χριστιανών ήρθε η διαδοχή στην ηγεμονία της αυτοκρατορίας των Αντωνίνου Καρακάλλα (212-217), Μακρίνου (217-218), Αούτιου Βασσιανού (Μάρκος Αυρήλιος Αντωνίνος), του γνωστού ως Ηλιογάβαλου (218-222), Αυρήλιου Αλέξανδρου Σεβήρου (222-235), επί της εποχής του οποίου ο νομικός Ουλπιανός συνέλεξε σε συγγραφή του τους νόμους που αφορούσαν στην αντιμετώπιση των Χριστιανών. Μετά τη δολοφονία του Σεβήρου ακολούθησε αναρχία στην αυτοκρατορία (235-268) με επικεφαλής του κράτους τον Μαξιμίνο τον Θράκα (235-238), τον Γαρδιανό Α΄, Γαρδιανό Β΄, τον Βαλβίνο και Πουπιένο καθώς και τον Γαρδιανό Γ΄ (238-244) όπως και τον Φίλιππο τον Άραβα (244-249), χωρίς όμως να κηρυχθούν φοβεροί κατά των Χριστιανών διωγμοί. Όσοι διωγμοί έλαβαν χώρα ήταν τοπικοί, παρακινούνταν από το μαινόμενο κατά των Χριστιανών ιερατείο και τον όχλο και δεν είχαν γενικευμένη εφαρμογή τους.

Με τον Δέκιο (249-251) περνούμε στην 3^{η} περίοδο των διωγμών (α΄περίοδος, διωγμοί 1^{ου} αι., Κλαύδιος, Νέρωνας, Δομετιανός, β΄περίοδος, διωγμοί από τον Τραϊανό μέχρι τον Φίλιππο τον Άραβα), οι οποίοι πραγματοποιούνται με βάση διάταγμα (edictum), το οποίο απευθύνεται προς όλες τις αρχές της αυτοκρατορίας, που είναι υποχρεωμένες να το εκτελέσουν. Ενώ κατά την πρώτη περίοδο των διωγμών εφαρμόζονται προσωπικές διαταγές των ηγεμόνων, κατά τη δεύτερη κυρίως οι οδηγίες των Τραϊανού προς τον Πλίνιο και του Αδριανού προς τον Μινούκιο Φουνδανό, με τις οποίες διώκονται οι Χριστιανοί, κατά την τρίτη οι διωγμοί χαρακτηρίζονται για τη γενικότητα τους και το μένος των διωκτών όχι απλώς κατά των Χριστιανών, αλλά κατά του Χριστιανισμού, που επιδιώκουν να τον εξαφανίσουν από το πρόσωπο της γης. Σε επιστολή του ο επίσκοπος Αλεξάνδρειας Διονύσιος προς τον επίσκοπο Αντιόχειας Φάβιο διεκτραγώδησε τα

φρικτά βασανιστήρια τα οποία είχαν υποστεί οι Χριστιανοί (Ευσ., *Εκκλ. Ιστ.*, VI, ΜΑ΄ και ΜΒ΄, ό. π., 605Α κ. ε.). Τρομοκρατημένοι Χριστιανοί από τα φρικτά εναντίον τους μέτρα, έσπευδαν να αρνηθούν την πίστη τους, λαμβάνοντας από τους διώκτες τους σχετικό πιστοποιητικό, το γνωστό ως libellum. Με το θέμα αυτό ενασχολήθηκε σε σύγγραμμά του, το *De Lapsis*, ο επίσκοπος Καρχηδόνας Κυπριανός καθώς και γενικότερα η εκκλησία. Όσοι από τους Χριστιανούς προσέφεραν θυσία στους ειδωλολατρικούς βωμούς αποκλήθηκαν Sacrificati (θυσιάσαντες) και εκείνοι που πρόσφεραν θυμίαμα ονομάστηκαν Thurificati (θυμιάσαντες). Μεγάλο μέρος των πεπτωκότων και λιβεροφόρων ζήτησε στη συνέχεια από την εκκλησία να αποκατασταθεί, γεγονός που άφησε να φανεί ότι η επιδίωξη του Δέκιου να εξαλείψει τον χριστιανισμό είχε αποτύχει. Με τον θάνατό του το 251 κατέπαυσαν οι διώξεις των Χριστιανών.

Διάδοχος του Δέκιου ήταν ο Γάλλος (251-253), ο οποίος, ενώ αρχικά δεν έδωσε συνέχεια στους διωγμούς του προκατόχου του, αργότερα όμως, εξαιτίας λοιμού, λιμού και αυχμού, εξέδωσε διάταγμα κατά των Χριστιανών με σοβαρές συνέπειες, έχοντας αποδώσει τα δεινά του λαού στην ασέβεια των Χριστιανών, οι οποίοι δεν δέχονταν να ζητήσουν το έλεος των θεών της Ρώμης. Η ίδια περίπου κατάσταση ίσχυσε και επί Βαλεριανού (253-260), ο οποίος επιδίωξε με διάταγμά του να αποξενώσει τα μέλη της εκκλησίας από τα ηγετικά στελέχη της, εξορίζοντας κυρίως τους επισκόπους. Χαρακτηριστικά ο Βαλεριανός με το διάταγμά του, ακόμη, δεν επέβαλε την απάρνηση της πίστης από μέρους των Χριστιανών, αλλά απαιτούσε, διατηρώντας την πίστη τους, να σέβονται συγχρόνως και τους θεούς του ρωμαϊκού κράτους. Με ορισμένες διακυμάνσεις, άλλοτε βελτίωσης της θέσης των Χριστιανών και άλλοτε επιδείνωσης, πέρασαν τα επόμενα έτη με τους αυτοκράτορες, όπως τον γιο του Βαλεριανού, Γαλλιηνό (260-268) και μέχρι τον Διοκλητιανό, με μεσολάβηση των Κλαύδιο Β΄(268-270), Αυρηλιανό (270-275), Τάκιτο (275-276), Φλωριανό (276), Πρόβο (276-282), Κάρο (2830285), με τους δυο γιούς του, τον Καρίνο (283-285) και τον Νουμεριανό (283-284).

Μετά τη δολοφονία του Καρίνου ανέλαβε την εξουσία ο Δικλητιανός (285-305). Κατά τα πρώτα δέκα οχτώ έτη της βασιλείας του, ενώ ο ίδιος είχε να αντιμετωπίσει πολέμους, στην αυτοκρατορία βασίλευε ειρήνη, την οποία απολάμβαναν οι Χριστιανοί. Κατά την περίοδο αυτή πολλοί προσήλθαν στον Χριστιανισμό, κτίστηκαν ναοί, ενώ πλήθος Χριστιανών απέκτησε το δικαίωμα να κατέχει στον στρατό και στο κράτος, γενικότερα ακόμη, και υψηλές θέσεις. Η κατάσταση αυτή όμως δημιούργησε μια χαλαρότητα στα ήθη των Χριστιανών και άφησε πεδίο για φιλοδοξίες και έριδες. Με τη δημιουργία στη διοίκηση της τετραρχίας και την πρόσληψη και του γαμπρού του Διοκλητιανού, Γαλέριου, ως καίσαρα, η κατάσταση μεταβλήθηκε σε βάρος των Χριστιανών.

Ο Γαλέριος, επιστρέφοντας από τον περσικό πόλεμο, υποχρέωσε αυτούς που υπηρετούσαν στον στρατό να προσφέρουν θυσίες, γεγονός που αποτέλεσε την αφορμή για την κήρυξη διωγμού κατά των Χριστιανών. Το πρώτο διάταγμα κατά των Χριστιανών υπογράφηκε στις 23 Φεβρουαρίου 303 και αναρτήθηκε την επομένη στον ναό της Νικομήδειας. Επακολούθησαν πράξεις βίαιες και καταστροφές ιερών βιβλίων και ναών. Πυρκαγιά που ξέσπασε στο παλάτι αποδόθηκε από τον Γαλέριο σε ενέργεια των Χριστιανών και χρησιμοποιήθηκε ως μέσο για να πεισθεί ο Διοκλητιανός να κηρύξει διωγμό κατά των Χριστιανών. Ο διωγμός αυτός, που βασίστηκε σε 4 διατάγματα του Διοκλητιανού, ήταν γενικός και κάλυψε όλη την αυτοκρατορία, της οποίας οι Χριστιανοί υπέστησαν τα πάνδεινα. Το τέλος των διωγμών ήλθε με το διάταγμα ανεξιθρησκίας (Ευσ., *Εκκλ. Ιστ*., VIII, IZ΄, ό. π., 792A κ. ε.) που προς το τέλος της ζωής του εξέδωσε το 311 ο ίδιος ο Γαλέριος, ίσως επιθυμώντας, ύστερα από ασθένεια, να αποκτήσει τη θεία προστασία. Η θέση των Χριστιανών βελτιώθηκε κατά το διάστημα της παραίτησης του Διοκλητιανού και της ανάληψης της ηγεσίας του κράτους από τη νέα τετραρχία με αποκορύφωση την κατάληξη, μέσω της μονοκρατορίας του Μεγάλου Κωνσταντίνου, η χριστιανική πίστη να περάσει όχι απλώς ως religio licitas, αλλά να αποτελέσει την ευνοούμενη επίσημη θρησκευτική έκφραση της αυτοκρατορίας.

Οι διωγμοί αναμφίβολα υπήρξαν ένα τέρμα που έφερε τα χαρακτηριστικά μιας αέναης πηγής συνέπειας και συνέχειας.

Βιβλιογραφία

Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 20, passim

Παπαδόπουλος ΧΡ., Αιτίαι των διωγμών, *Ιστορικαί μελέται,* Ιεροσόλυμα 1906,19-55

Του ίδιου, Η ρωμαϊκή πολιτεία και ο Χριστιανισμός μέχρι των μέσων του γ΄ αιώνος, *Θεολογία*1(1923),261-297, 2(1924),5-23, 105-120

Του ίδιου, Οι μάρτυρες του επί Δεκίου διωγμού, *Θεολογία* 5(1927),5-18

Του ιδίου, Ο επί γάλλου και Ουαλεριανού σφοδρός διωγμός κατά της Εκκλησίας και η μετ' αυτόν επικρατήσασα ειρήνη, *Θεολογία* 5(1927),96-109

Preuschen E., *Annalecta I,*1909 (κείμενα περί διωγμών)

Allard P., Histoire des persécutions du I-IV siècles, τόμ. 1-5, Paris ^{4}1911 κ. ε.

Αλιβιζάτου Αμ., *Η νομική θέσις των Χριστιανών κατά την Απολογίαν του Ιουστίνου,* Ιεροσόλυμα 1910

Ehrhard A., *Die Kirche der Märtyrer,* München 1932

Fliche A.,MartinV. , *Histoire de l' Église…,* τόμ.1^{ος} , Bloud et Gay χ. χ.,289 κ. ε.

Lietzmann H., *Histoire de l' Eglise Ancienne…,* Payot, Paris 1941,51 κ. ε.

Στεφανίδης Β., *Εκκλησιαστική ιστορία*, Αθήνα 1948, 119 κ. ε.

Goguel M., *Les premiers temps de l' Église,* Delachaux et Niestlé, , Neuchâtel 1949, 57 κ.ε.

Κοτσώνη Ι., *Το ενθουσιαστικόν στοιχείον εις την Εκκλησίαν των μαρτύρων,*Αθήναι 1952

Του ίδιου, *Η πολιτική του ρωμαϊκού κράτους έναντι των Χριστιανών* , Ανάτ. Ιεροσόλυμα 1957

Χρήστου Παν., *Ελληνική Πατρολογία,* τόμ Β΄, Θεσσαλονίκη 1978,9-21

Του ιδίου, *Τα μαρτύρια των αρχαίων Χριστιανών. Εισαγωγαί-Κείμενον-Μετάφρασις-Σχόλια,* Θεσσαλονίκη 1978

Φειδάς Βλ., *Εκκλησιαστική ιστορία, Α΄,* Αθήνα 1992,114 κ. ε.

Γλαβίνας Απ., *Οι διωγμοί Κατά της Εκκλησίας στην Προκωνσταντίνεια εποχή,* Τέρτιος, Κατερίνη 1992

***Το άρθρο αυτό έχει δημοσιευθεί στη Μεγάλη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια.**